

Inleiding

Op vele gebieden heeft men de ‘100 topstukken’, de ‘50 beste’ of de ‘canon van’. Boeken, artikelen, discussieavonden en tentoonstellingen worden eraan gewijd. Axel Rüger, directeur van het Van Goghmuseum, meldde twee jaar geleden in het voorwoord van *Schilderkunst der Lage Landen* dat er nog steeds geen publicatie bestond die de hele geschiedenis van de Noord- en Zuid-Nederlandse schilderkunst beschreef.¹ De oudste overzichten dateren uit de jaren dertig van de vorige eeuw.² Om die reden was de verschijning van *Schilderkunst der Lage Landen* een eerste en zeer welkome studie.³ Het boek betreft echter alleen de schilderkunst; een eenvoudige opsomming van de meest bekende Nederlandse kunstenaars uit de vorige eeuw waarin alle disciplines aan bod komen is er nog niet.

Deze index met (beeldende) kunstenaars, kunstnijveraars en fotografen uit de periode 1870 tot heden is een aanzet tot een overzicht van kunstenaars van vaderlandse bodem uit de moderne tijd. Wat betreft de begindatum is er voor gekozen om aan te sluiten op *Paintings in Dutch Museums* van Christopher Wright, wiens overzicht in de jaren tachtig door menig onderzoeker een welkome ‘quick scan’ was.⁴ In een oogopslag kan men zien of er van een (Nederlandse) schilder geboren voor 1870 werk in een Nederlands museum aanwezig is. Tevens worden titels en inventarisnummers vermeld, verwijzingen naar (bestands)catalogi en illustraties gemaakt en is er een verantwoording van de bronnen per museum opgenomen. Wright schreef nog andere, soortgelijke, overzichten, maar een ‘update’ van zijn succesvolle boek maakte hij niet.⁵

Criteria

Bij het samenstellen van deze index zijn keuzes gemaakt. Ten eerste zijn alleen beeldende kunstenaars en kunstnijveraars opgenomen. Dat wil zeggen: schilders, tekenaars, grafici, beeldhouwers, fotografen, nieuwe media kunstenaars (installaties, performances, video’s), vormgevers, textielkunstenaars, ontwerpers van meubelen en sieraden, keramisten, edelsmeden en glaskunstenaars. Architecten zijn buiten beeld gelaten; indien ze zich naast hun bouwkundige activiteiten ook hebben ontplooid op gebied van de ‘toegepaste’ kunsten zijn ze wel opgenomen. Dat betekent dat Hendrik Petrus Berlage (1856-1934) en Pierre Cuypers (1827-1921) wel zijn vermeld en ‘pure’ architecten zoals Cornelis van Eesteren (1897-1988) en Rem Koolhaas (1944) niet. Een andere groep die buiten beschouwing is gebleven zijn illustratoren en (politieke) tekenaars, hoe bekend dan ook. Fritz Behrendt (1925-2008), Rie Cramer (1887-1977), Anton Pieck (1895-1987), Rien Poortvliet (1932-1995), Fiep Westendorp onder anderen (1916-2004) ontbreken in deze index.

Ten tweede zijn alleen Nederlandse kunstenaars opgenomen. Dat wil zeggen, hij of zijn is geboren en getogen in Nederland, of heeft er een belangrijk deel van zijn artistieke leven gewoond en er zich als kunstenaar gemanifesteerd. Dat betekent dat Willem de Kooning (1904-1997), die op 20-jarige leeftijd naar de Verenigde Staten verhuisde, niet als Nederlandse kunstenaar is behandeld en de in Los Angeles, uit Japanse emigranten, geboren Shinkichi Tajiri (1923-2009) wel. Hij kwam in 1956 naar Nederland waar hij zijn verdere leven heeft gewoond en gewerkt. Ook Marlène Dumas (1953) is behandeld als Nederlandse

¹ John Sillevius, Irene Smets, Jeroen Stumpel, *De schilderkunst der Lage Landen. Deel 3. De negentiende en twintigste eeuw*, [Amsterdam 2007], p. 9

² G. Knuttel, *De Nederlandse Schilderkunst van Van Eyck tot Van Gogh, 1938* en H.E. van Gelder (red.), *Kunstgeschiedenis der Nederlanden*, 1936 e.v.

³ J. Sillevius, *Geschiedenis der Lage Landen. Deel 3*, Amsterdam 2009

⁴ C. Wright, *Paintings in Dutch Museums. An index of Oil Paintings in Public Collections in The Netherlands by Artists born before 1870*, Amsterdam [1980]

⁵ Bijvoorbeeld: *Old master paintings in Britain. An index of continental old master painting executed before c. 1800 in public collections in the United Kingdom*, 1976

kunstenares. Hoewel ze is geboren in Zuid Afrika, is ze woonachtig en werkzaam in Nederland.

Als niet in Nederland geboren kunstenaars door activiteiten (een docentschap aan een academie, of invloed op kunstenaarsgroeperingen, of het hebben van leerlingen en volgelingen) een stempel op het Nederlandse kunstleven hebben gedrukt, zijn ze wel uitgekozen. Heinrich Campendonck (1889-1957) bijvoorbeeld, was een van oorsprong Duitse kunstenaar die uit onvrede met de nazi's naar Nederland kwam. Hij vestigde zich in 1935 in Amsterdam, waar hij werd benoemd tot hoogleraar monumentale kunsten aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Daar beïnvloedde hij vele vooroorlogse kunstenaars. Dan is er een paar 'discussie' kunstenaars, zoals Vincent van Gogh (1853-1890) en Matthijs Maris (1839-1917). Al zijn ze geboren in Nederland, toch zijn ze naar respectievelijk Frankrijk en Engeland verhuisd, waar ze werkten en zijn gestorven. Niemand zal het echter in zijn hoofd halen Van Gogh een Franse kunstenaar te noemen, zoals ook Matthijs Maris niet tot de Engelse kunstenaars wordt gerekend. Zij zijn in deze index opgenomen omdat hun vorming tot kunstenaar in Nederland plaatsvond, zij invloed hadden op latere Nederlandse kunstenaars en vooral omdat ze 'gevoelsmatig' tot de Nederlandse kunstenaars worden gerekend.

Het laatste criterium is dat de moderne kunst begint met de Haagse School. Niet alleen omdat zo wordt aangesloten op Wrights boek, maar vooral omdat de Haagse School als startpunt wordt gezien van de nieuwe tijd en niet als het sluitpunt van de negentiende eeuw. Dat wil zeggen dat kunstenaars na 1870 nog artistiek actief en van belang moeten zijn geweest en hun geboortedatum niet eerder dan omstreeks 1825-1839 moet liggen. Om die reden zijn Jozef Israëls (1821-1911) en Hendrik Johannes (later Jan Hendrik) Weissenbruch (1824-1903) niet opgenomen.

Het onderzoek werd afgesloten eind 2009.

Werkwijze

Om een verantwoorde lijst te maken is ten eerste onderzoek gedaan in algemene handboeken over moderne Nederlandse kunst. De gedachte hierachter was dat overzichtsboeken al een selectie presenteren. Deze overzichtswerken zijn uitgekozen op basis van trefwoorden, zoals 'Nederlandse kunst', 'kunst in Nederland', 'negentiende-eeuwse kunst', 'twintigste-eeuwse kunst' en 'overzicht'. Gezocht is in de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), het Stedelijk Museum Amsterdam, het Rijksmuseum Amsterdam en de bibliotheek van het Instituut Collectie Nederland (ICN). Vervolgens zijn de literatuurlijsten uit deze boeken onderzocht. Na deze fase is gestopt omdat de literatuurvermeldingen dan te specialistisch werden.

Bij de keuze van de handboeken is gelet op een zo groot mogelijke spreiding naar periode, stroming en discipline om over- of ondervertegenwoordiging te vermijden. Apart hieraan zijn publicaties over vrouwen toegevoegd, dus een indeling naar 'gender'. Behalve literatuur van Nederlandse auteurs is buitenlandse literatuur over Nederlandse negentiende en twintigste-eeuwse kunst geëxcerpeerd. Omdat na een aantal publicaties het resultaat steeds op dezelfde namen neerkwam (Vincent van Gogh, Piet Mondriaan, Theo van Doesburg en Karel Appel) is geen uitgebreid onderzoek naar verdere literatuur van buitenlandse auteurs gedaan.

Alle kunstenaars die in belangrijke mate voorkwamen in de inhoudsopgave, bijgevoegde biografieën of het register zijn opgenomen. Als deze ontbraken moest de kunstenaar in belangrijke mate aan bod komen in de lopende tekst.

Vervolgens zijn drie terugkerende manifestaties als bron aangemerkt: de Biënnale van Venetië (1895), de Biënnale van Sao Paulo (1950) en de vijfjaarlijkse Documenta in Kassel (1955). Voor deze drie is gekozen omdat ze de oudste en de meest bekende van de vele

biënnales en triënnales zijn. Bovendien zijn de twee biënnales zogeheten 'statelijke' manifestaties, wat wil zeggen dat de Nederlandse overheid wordt uitgenodigd om eraan deel te nemen en daar uit cultuurpolitieke overwegingen ook gevolg aan geeft. De vele andere terugkerende manifestaties zijn in deze eerste opzet niet geraadpleegd

Ten derde is er een scala aan andere redenen geweest om een kunstenaar op te nemen. Te weten:

- een Prix de Rome op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam,
- een aankoop door de diverse ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en voorgangers in de jaren 1932 tot 1992 (waaronder de aankopen van de Rijksdienst Beeldende Kunst),
- een opdracht van de Rijksgebouwendienst voor het maken van een kunstwerk in het kader van de percentageregelingen,
- een monografische tentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam dat als vanouds het meest belangrijke museum op gebied van moderne en hedendaagse kunst is.

Ook zijn de twintig meest zichtbare kunstenaars uit de afgelopen vijf jaar opgenomen uit de jaarlijkse top 100 van *Elsevier*.⁶ Tot slot is de 'Werklijst Nederlandse kunstenaars na 1945' van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (2009) geraadpleegd en is de vermelding op die lijst reden geweest tot opname. In het totaal zijn 124 bronnen geraadpleegd die een 'longlist' opleverden van ongeveer 1950 namen.

Uit de 'longlist' is een keuze gemaakt om tot een veel kleiner overzicht te komen. In het begin was het streven een 'shortlist' van honderd kunstenaars. Daarvoor hebben zeven kunsthistorici van het ICN op de longlist aangevinkt welke kunstenaars volgens hen niet mochten ontbreken op die top 100.⁷ Het bleek dat het breekpunt lag bij kunstenaars die vijf à zes bronvermeldingen hadden en dat dat een lijst van ongeveer 350 kunstenaars opleverde. Met deze uitkomst is de grens voor opname op de 'shortlist' bij zes vermeldingen gelegd. Zo is een 'harde' lijst ontstaan van 281 namen.

Leeswijzer

Eerst wordt de kunstenaar genoemd. Er is voor gekozen om de voorkeursnamen te vermelden zoals ze in de kunstenaarsdatabase van het RKD staan vermeld. Dat wil zeggen voor- en achternaam voluit, zonder vermelding van initialen. Eenmaal is ervoor gekozen om de voorkeursvariant tussen haakjes te vermelden: Herman de Vries staat volgens zijn eigen wens zonder kapitalen als 'herman de vries' te boek. Achter de naam zijn de levensdata genoemd, of de geboortedatum. Bas Jan Ader is een uitzondering hierop. Als sterfdatum is het jaar genomen dat zijn boot werd gevonden (1976) en niet het jaar van zijn vertrek (1975). De 'ij' en de 'y' zijn als synoniemen behandeld en aan het eind van het alfabet geplaatst voor de 'z'. Daar waar kunstenaars pseudoniemen gebruiken zijn ze onder hun zelfgekozen naam opgenomen en niet onder hun geboortenaam. Constant staat dus niet onder 'Nieuwenhuis'; op die plaats is wel een verwijzing gemaakt naar zijn kunstenaarsnaam. Bij vrouwelijke kunstenaars staat ook de voorkeursvariant van het RKD, en dat kan zijn alleen met hun meisjesnaam, of met hun mansnaam of met beide. Bij enkele kunstenaars zijn verwijzingen opgenomen. J.C.J. van der Heyden staat bijvoorbeeld onder 'Vanderheyden' en niet onder 'Heyden, van der'. Bij samenwerkingsverbanden wordt naar elkaar verwezen. Bij het kunstenaarsduo Abramovic en Ulay staat bij Marina Abramovic een verwijzing naar Ulay.

⁶ Riki Simons, 'Top-100 van Nederlandse kunstenaars', in: *Elsevier*, jg. 66 (2010), nr. 17 (mei), p. 74-85. Het overzicht van de meest zichtbare kunstenaars in de afgelopen vijf jaar staat op p. 85.

⁷ Frank Bergevoet, Steven Braat, Esther Dieltjes, Eric Domela, Arjen Kok, Fransje Kuyvenhoven en Evert Rodrigo

Daarna volgen de alfabetische afkortingen van de bronnen. Deze zijn niet altijd synoniem met de auteur(s) of de titel(s). Ze zijn alfabetisch terug te vinden in de lijst onder de index.

Toekomst

Deze index is, zoals gezegd, een aanzet om tot een overzicht van moderne Nederlandse kunstenaars te komen. Hij bevat dan ook de onvolkomenheden van een 'eersteling'. Bovendien is het een momentopname. Iedere maand komt er wel een publicatie uit die geëxcerpeerd kan worden. Het is de bedoeling om de index over een tijd opnieuw uit te geven. Bij een volgende versie zou de economische benadering van kunstenaars, zoals hun prijzen in de handel, er meer bij betrokken kunnen worden. Ook zouden de disciplines uitgebreid kunnen worden met architecten, illustratoren en cartoonisten. Voor kunstenaars die op de een of andere manier 'buiten de boot vallen', zoals Han van Meegeren (1889-1947), zouden criteria kunnen worden gevonden. Op allerlei manieren zou een bijstelling en verfijning kunnen worden nagestreefd. Of deze 'update' jaarlijks wordt zoals de Top-100 van *Elsevier*, of tweejaarlijks, gelijkopgaand met de biënnales en de systematiek van de jaarverslagen van de Mondriaan Stichting is nog niet besloten. Het bijwerken zou niet alleen ten doel moeten hebben om jongere, eigentijdse, kunstenaars eraan toe te voegen, maar ook als uitbreiding van oude namen en de bevestiging daarvan.

Fransje Kuyvenhoven
Senior Onderzoeker RCE